

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Siyaset, İlimiye ve Tasavvuf Üçgeninde Cemâlî Ailesi

Mehmet KOÇAK*

Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu çalışmada, XVI. yüzyılda siyaset, ilmiye ve tasavvuf alanlarında önemli bir rol üstlenmiş olan Cemâlî ailesi incelenmiştir. Osmanlı'nın XV. ve XVI. yüzyıllarında dikkat çeken bu aile ilim, maneviyat ve yönetim arasında kurulan dengenin güçlü bir temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Ailenin seçkin üyelerinden Cemâleddîn-i Aksarâyî, Osmanlı medrese sisteminin temellerini atan önemli bir âlim olarak tanınmıştır. Zenbilli Ali Efendi ise şeyhülislamlık makamında halkın sorunlarına pratik çözümler sunan bir fetva otoritesi olmuştur. Tasavvuf sahasında etkili bir isim olan Cemâl-i Halvetî ise Halvetiyye tarikatının Cemâliyye kolunun kurucusu olarak tasavvufî düşünceye katkıda bulunmuştur. Cemâlî ailesi, ilim ve tasavvufu birleştirerek Osmanlı toplumunda etkili bir sosyal yapı oluşturmuş, devleti yalnızca idari mekanizma olmaktan çıkararak manevi bir medeniyet inşa eden bir yapı haline dönüştürmüştür. Ailenin hem ilmi hem tasavvufî katkıları, Osmanlı'nın entelektüel yapısına yön vermiş ve devlet politikalarına önemli etkilerde bulunmuştur. Aynı şekilde medrese ve tekke çalışmalarının yanı sıra devlet yönetiminde üstlendikleri görevlerle de Osmanlı toplumuna kalıcı izler bırakmışlardır. Cemâlî ailesi, Osmanlı'daki siyasi, ilmi ve tasavvufî bağların kesişim noktası olmuş hem sosyal yapının hem de Osmanlı medeniyetinin gelişimine değerli bir miras bırakmıştır. Ayrıca bu aile, yaşadıkları dönemde tasavvufu güçlü bir bağ kurmuş ve Osmanlı Devleti'nin temel inanç sistemi olan Sünniliğin yerleşmesi için büyük bir gayret göstermiştir. Bu çalışma, aile üyelerinin faaliyetlerini ele alarak ilim ve maneviyatın devletle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemâlî Ailesi. Cemâleddîn-i Aksarâyî. Cemâl-i Halvetî. Zenbilli Ali Efendi. Pîrî Mehmed Paşa. Osmanlı Devleti.

*Doktora Öğrencisi,
Mehmet KOÇAK, Ankara Hacı
Bayram Veli Üniversitesi

ORCID: 0009-0001-3142-7555
E-posta:
mehmetkocak06@hotmail.com

Başvuru Tarihi: 02.12.2024
Kabul Tarihi: 19.12.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Atıf: Koçak, M. (2024). "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Siyaset, İlimiye ve Tasavvuf Üçgeninde Cemâlî Ailesi". *BUEFD*, 9(2), 111-126.
<https://doi.org/10.70916/buefd.1595047>

The Cemâlî Family in the Triangle of Politics, Science and Sufism in the 15th and 16th Centuries

Mehmet KOÇAK*

Research Article

ABSTRACT

This study examines the Cemâlî family, who played a significant role in the fields of politics, education, and Sufism in the 16th century. Among the distinguished members of the family, Cemâleddîn-i Aksarâyî is recognized as an important scholar who laid the foundations of the Ottoman madrasa system. Zenbilli Ali Efendi, on the other hand, emerged as a prominent authority in the position of Şeyhülislam, providing practical solutions to the public's issues. In the field of Sufism, Cemâl-i Halvetî made notable contributions to spiritual thought as the founder of the Cemâliyye branch of the Halvetiyye order. Through their work in madrasas and Sufi lodges, as well as their roles in state administration, they left a lasting legacy on Ottoman society. The Cemâlî family became a key intersection point of political, scholarly, and mystical connections in the Ottoman Empire, leaving behind a valuable heritage that contributed to both social structure and the development of Ottoman civilization. Moreover, this family forged a connection with Sufism and made great efforts to establish Sunnism within the Ottoman Empire. This study aims to explore the activities of the family members, shedding light on the relationship between knowledge, spirituality, and the state.

Keywords: Cemâlî Family. Cemâleddîn-i Aksarâyî. Cemâl-i Halvetî. Zenbilli Ali Efendi. Pîrî Mehmed Pasha. Ottoman Empire.

*PhD Student.

Mehmet KOÇAK, Ankara Hacı
Bayram Veli University

ORCID: 0009-0001-3142-7555

E-posta:
mehmetkocak06@hotmail.com

Submitted Date: 02.12.2024

Accepted Date: 19.12.2024

Published Date: 30.12.2024

Citation: Koçak, M. (2024). "The Cemâlî Family in the Triangle of Politics, Science and Sufism in the 15th and 16th Centuries". *BUEFD*, 9(2), 111-126.
<https://doi.org/10.70916/buefd.1595047>

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren birçok ailenin devlete önemli katkılar sunduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi olan Cemâlî ailesi, Osmanlı'nın yükselme döneminde ilmî, idarî ve dinî alanlarda değerli hizmetler yapmıştır. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Cemâl-i Halvetî tarikat şeyhi olarak, oğlu Pîrî Mehmed Paşa sadrazam olarak, Zenbilli Ali Efendi ise ilmiye sınıfında görev alarak devlete önemli katkılar sağlamışlardır. Bu aile tekke, medrese ve siyaset arasında kurulan güçlü bağın devlet yapısındaki yansıması gibiydi. Osmanlı padişahlarının daha ilk yıllardan itibaren tasavvuf ve ilim ehlini desteklediği görülmektedir ki bu destek, devletin manevi temellerinin oluşmasında büyük rol oynamıştır Osmanlı padişahlarının tasavvuf ve ilim ehlini desteklemesi, devletin yalnızca askerî ve idarî bir mekanizma olmadığını, aynı zamanda bir medeniyet inşa etmeye odaklandığını gösterir. Cemâlî ailesi gibi aileler, bu medeniyetin temel taşlarını oluşturmuş, halk ile devlet arasındaki bağın kuvvetlenmesine katkı sağlamıştır. Ailenin etkisi, aynı zamanda dönemin Osmanlı toplumunda din, ilim ve siyasetin birbirinden ayrı düşünülemez bir bütün olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın başarısında bu tür nüfuzlu ailelerin sosyal, dinî ve siyasî hayatta oynadığı rolün ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Cemâl-i Halvetî gibi mutasavvıflar, hem halkın maneviyatını yönlendirmiş hem de saray çevresinde nüfuz kazanarak tasavvufun siyaset üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin sadece maddi güçle değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki temeller üzerine kurulduğunu göstermektedir. Tasavvuf ve medrese ise Osmanlı toplumunda birbirini tamamlayan, zaman zaman gerilimler yaşasa da çoğunlukla uyum içinde çalışan iki önemli yapı taşını temsil eder. Medreseler, akıl ve ilme dayalı bir eğitimle dinî bilgiyi öğretirken, tasavvuf bireysel maneviyatı ve ahlaki gelişimi ön planda tutmuştur. Cemâlî ailesi gibi örnekler ise bu iki alanın bir arada uyum içinde işleyebileceğini ve bir ailenin hem ilmî hem de tasavvufî alanlarda etkin olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı'nın farklı yaklaşımları bir araya getirebilen esnek yapısını yansıtır. Osmanlı'da siyaset, tasavvuf ve medrese arasındaki ilişki, birbiriyle uyumlu bir bütünlük oluşturmuştur. Tasavvuf devletin manevi temelini güçlendirirken; medreseler ilmî altyapıyı sağlamış ve siyaset bu iki unsurun desteğiyle güçlü bir yönetim anlayışı geliştirmiştir. Bu çalışmada Cemâlî ailesi siyaset, ilmiye ve tasavvuf ilişkileri üzerinden ele alınmaktadır. Aileye ait genel bir projeksiyon sunulduktan sonra aile üyeleri ayrı ayrı ele alınarak biyografilerine kısaca değinilecektir. Nihayetinde bu ailenin önemi, devletle olan ilişkileri üzerinden değerlendirilmiş olacaktır.

Cemâlî Ailesi'ne Genel Bir Bakış

Cemâlî Ailesi'nin kökeni, I. Bayezid döneminin (1389-1403) âlimlerinden Cemâleddîn-i Aksarâyî'ye dayanmakta olup, bu soy Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli âlimlerinden, müfessir ve kelam bilgini Fahreddîn-i Râzî'ye (ö. 1210) kadar uzanmaktadır

(Küçükdağ, 2022). Fahreddîn-i Râzî'nin, Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey'de 543-544 yıllarında doğduğu rivayet edilmektedir. Bekrî, Teymî ve Kureşî nisbeleri onun Arap kökenli bir aileden geldiğini göstermektedir. İbnü'l-Hatîb veya İbn Hatîbü'r-Rey olarak da tanınsa da daha çok Fahreddin er-Râzî ismiyle meşhur olmuştur. Şâfiî ve Eş'arî kaynaklarında ise kendisinden genellikle "İmâm" unvanıyla bahsedilmektedir (Yavuz, 1995, s. 89). Râzî, tasavvuf ile aklî ilimleri bir araya getirerek felsefi bir İslam anlayışı geliştirmiştir. Osmanlı ulemâsı onu bir üstat olarak kabul etmiştir. Anadolu'da Râzî'nin düşüncelerini ilk yayan kişi, Selçuklu dönemi âlimlerinden Urmiyeli Serâceddîn olmuştur. Râzî'nin torunlarından biri olan Cemâleddin, Aksaray'a yerleşmiştir. Osmanlı medrese geleneğinin önemli kurucularından Fenârî de onun ekolünden gelmektedir. Osmanlı âlimleri, Râzî'nin mirasını sürdüren ve eserleri medrese eğitiminin temelini oluşturan İranlı Sadeddîn Taftâzânî ve Türkistanlı Seyyid Şerîf Cürçânî'ye de büyük saygı göstermiştir. Bu durum, Osmanlı medreselerinin Sünnî İslam'ın en özgür düşünceli geleneklerini benimsediğini göstermektedir (İnalçık, 2019, s. 226).

Rey doğumlu Fahreddîn-i Râzî, hayattayken çocuklarını Herat'a yerleştirmiştir. Onun vefatından sonra ailesi Herat'tan Semerkand'a göç etmiştir. Bazı şecere kayıtları, Râzî'nin torunlarının daha sonra Azerbaycan'a geldiğini göstermektedir. Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserine göre, Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin babası Muhammed Enîs-i Tebrîzî, dedesi ise Muhammed-i Tebrîzî'dir (Vassâf, 2015, s. 323). Bu bilgiler, ailenin bir süre Tebriz'de yaşadığını ve muhtemelen Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin çocukluk dönemini burada geçirdiğini göstermektedir. Daha sonra aile Anadolu'ya göç etmiş ve Aksaray'a yerleşmiştir. Cemâleddîn-i Aksarâyî, uzun yıllar boyunca Aksaray'da ilimle uğraşmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir (Küçükdağ, 2022). Cemâlîler Ailesi'nin Aksaray kökenli olmasıyla birlikte dikkat çeken bir diğer husus, aile üyelerinin büyük bir kısmının yollarının mutlaka Amasya'dan geçmiş olmasıdır. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim, Cemâlîler Ailesi üyeleriyle Amasya'da, şehzade olarak buldukları dönemde tanışmıştır. Bu durum, aile üyelerinin daha önce Amasya'ya bir şekilde geldiklerini göstermektedir. Ailenin Amasya'ya gelişi, Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin dönemine dayanmaktadır. Cemâleddîn-i Aksarâyî, yakın dostu Amasyalı Şadgeldi Paşa'nın daveti üzerine Amasya'ya gitmiş ve Paşa'nın bağımsızlığını ilan ettiği 1361 yılından vefat ettiği 1381 yılına kadar yaklaşık 20 yıl boyunca burada kalmıştır. Bu süre zarfında önemli görevlerde bulunmuştur. Amasya ve Tokat bölgeleri, o dönemin Türk yerleşim yerleri arasında öne çıkan bir niteliğe sahipti. Bilindiği gibi bu şehirler, Türklerin Anadolu'da ilk yerleşim bölgelerinden biri olmuştur. O dönemde Danişmend ili olarak bilinen bu bölge, ağırlıklı olarak Türkmen nüfusuna ev sahipliği yapıyordu. Danişmendîler ise Harzem kökenli bir aile olarak ilme ve medreselere verdikleri önemle tanınmaktaydı. Bu bağlamda, bölgenin ilmî ve kültürel gelişim açısından da oldukça verimli bir ortam sunduğu söylenebilir (Ata, 2020, s. 231).

Hüseyin Hüsâmeddin'e göre, Cemâleddîn-i Aksarâyî'den sonra bu aileye mensup bilginler, âlimler ve ileri gelen kişiler gibi saygın şahsiyetler Aksaray'dan ayrılarak farklı bölgelere yerleşmiştir. Ailenin bir kolu Amasya'ya, bir kolu Konya'ya, bir diğer kolu ise Mısır'a gitmiştir. Amasya'ya yerleşenlerden Veziriazam Pîrî Mehmed Paşa ve Şeyhülislâm

Zenbilli Ali Cemâlî İstanbul'a göç etmiş; Şeyh Mehmed Cemâlî, yani Çelebi Halîfe kolu ise Amasya'da kalmıştır (Hüsâmeddin, 2007, s. 176). Cemâlî Ailesi'nden Şeyh Mehmed Cemâlî ve bazı aile üyelerinin, II. Bayezid'in valiliği döneminde Amasya'ya yerleştikleri bilinmektedir. Bu bağlamda, Pîrî Mehmed Paşa ve Zenbilli Ali Cemâlî Efendi kolunun İstanbul'a, Şeyh Mehmed Cemâlî (Çelebi Halîfe) kolunun ise Amasya'da kaldığı görüşü tam olarak doğru değildir. Çünkü öncelikle İstanbul'a giden kişi Çelebi Halîfe olmuş, ardından oğlu Pîrî Mehmed Paşa ile amcasının oğlu Ali Cemâlî'yi yanına aldırıştır. Buna rağmen, Çelebi Halîfe'nin bazı çocuklarının yanı sıra Zenbilli Ali Cemâlî'nin annesi, babası ve kardeşleri Amasya'da yaşamaya devam etmiştir. Cemâlîler'in Konya ile ilişkilerinin oldukça eskiye dayandığı bilinmekle birlikte bu şehirde kalıcı olarak yerleştiklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Konya'da, Cemâlî Ailesi'ne ait olduğu bilinen kimseler değil, onların azatlı köleleri yaşamıştır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Pîrî Mehmed Paşa'nın azatlılarının, Konya'daki Pîrî Paşa Zâviyesi'nde mütevellî olarak görev yaptığı belgelerle sabittir. Bu azatlıların XX. yüzyılın başlarına kadar Konya'da yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Konya Ereğlisi'nde bir Cemâlî'nin oturduğu ve daha sonra Akşehir'e yerleştiği de tespit edilmiştir (Küçükdağ, 2022).

Cemâlîler Ailesi'nin Aksaray kökenli olmasına rağmen Amasya ile kurduğu derin bağ, Osmanlı öncesi ve erken Osmanlı dönemlerinde Amasya'nın ilim ve kültür hayatındaki kritik rolünü gözler önüne sermektedir. Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin Amasya'da geçirdiği yaklaşık yirmi yıl, yalnızca kişisel bir yaşam öyküsü değil, aynı zamanda dönemin siyasi, sosyal ve entelektüel yapısını anlamak için önemli bir rehber niteliğindedir. Bu durum, Amasya'nın Osmanlı kültürel ve entelektüel altyapısının şekillenmesinde kilit şehirlerden biri olduğunu göstermektedir. Cemâlîler Ailesi'nin bölgede üstlendiği görevler ve etkileri, Osmanlı ulemâsının gelişiminde ve medrese geleneğinin sağlam bir zemine oturmasında önemli bir rol oynamıştır. Diğer yandan Cemâlî Ailesi'nin bu şehre gidip faaliyetlerde bulunması rastgele bir karar olmayabilir. Zira Osmanlı döneminde, özellikle şehzadelerin Amasya'da bulunduğu dönemlerde şehir, birçok âlim, sanatçı ve şairin toplandığı önemli bir kültür merkezi hâline gelmiştir. XVI. yüzyılın ortalarına kadar Amasya'daki şehzade sarayı, hareketli bir kültürel ve sanatsal faaliyet ortamı sunmuştur. Bu dönemde, tarihçi Şükrullah, ünlü hattat Şeyh Hamdullah, Tâcî Bey ve oğulları Câfer ile Sâdî Çelebi, ulemâdan Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi, Zenbilli Ali Efendi ve tanınmış hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin gibi önemli isimler bu şehirde yetişmiştir (Şahin & Emecen, 1991, s. 2).

Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin vefatından sonra Cemâlî Ailesi, Fatih dönemine kadar bir duraklama süreci yaşamıştır. Bu dönemde aile üyelerinin hangi görevlerde bulunduğu veya ne tür faaliyetler yaptıkları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarında yetişen kuşak, üst düzey mevkilere gelmemiş olsa da II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde öne çıkan ve liderlik vasfı taşıyan bir nesli ortaya çıkarmıştır. Bu dönemin Cemâlîleri, dedelerinden miras aldıkları en önemli özellik olan ilmî vasıflarıyla öne çıkmışlardır. Devrin seçkin âlimlerinden ders alarak yetişmiş ve çeşitli alanlarda önemli görevler üstlenmişlerdir.

Tasavvuf alanında Şeyh Mehmed Cemâlî (Çelebi Halîfe), yönetimde Pîrî Mehmed Paşa, hukukta ise Zenbilli Ali Cemâlî Efendi Osmanlı devlet ve toplum hayatının şekillenmesinde önemli roller üstlenmiş isimler arasında yer almıştır (Küçükdağ, 2022). Cemâlî Ailesi'nin tarih boyunca hem ilmî hem de siyasi alanlarda Osmanlı toplumuna önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed dönemi öncesindeki duraklama süreci, Osmanlı devlet yapısındaki değişimlerin etkisiyle, ailenin sonraki kuşaklarının yeniden yükselmesine zemin hazırlamış gibi görünmektedir. Bu durum, bizlere devlet içerisindeki bir aile veya topluluğun zamanla kendini yenileyerek farklı dönemlerde ve alanlarda nasıl etkili olabileceğini gösteren dikkate değer bir örnek sunmaktadır.

Cemâleddin Aksarâyî

Tam adı Cemâleddin Mehmed bin Mehmed bin Mehmed bin İmam Fahreddin Muhammed er-Râzî olan bu değerli âlim, bilgisiyile amel eden, faziletli, üstün niteliklere sahip ve Allah'a karşı duyduğu derin takva ile tanınan bir kişiydi. Hem Arapça hem de dinî ve aklî ilimlerde derin bir bilgiye sahipti. Müderris olarak birçok talebeye dersler verdiği gibi, aynı zamanda önemli eserler de kaleme aldı. Hayatı boyunca birçok kıymetli şahsiyet onun ilminden faydalandı ve büyük bir âlim kitlesi onun yanında yetişti. Öne çıkan eserleri arasında, *el-Keşşâf* tefsirine yazdığı hâşiye, *el-Îzâh* üzerine meânî alanındaki açıklamaları ve tıp alanındaki *el-Mûcezz* eserine yazdığı şerhler bulunmaktadır (Taşköprülüzâde, 2019, s. 48). Cevherî'nin *eş-Şihâh* adlı lügatini ezberleyenlerin müderris olarak atandığı Aksaray Zincirli Medresesi'nde görev yapan Aksarâyî, eğitim faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Rivayetlere göre, öğrencilerini üç gruba ayırarak ders anlatırdı. Birinci grup, Aksarâyî'nin evinden medreseye giderken yol boyunca ders aldığı öğrencilerden oluşuyordu. Bu gruba, yürüyerek ders yaptıkları için "meşşâiyyûn" denirdi. İkinci grup öğrenciler ise medresenin revaklarında toplanıp ders yapardı; bu nedenle "revâkiyyûn" olarak adlandırılırlardı. Üçüncü grup ise medresenin içinde eğitim gören öğrencilerdi. Büyük dedesi Fahreddin er-Râzî'nin de yürüyerek ders anlattığı söylene de bu yöntem aslında Aristo'nun Lykeion'da uyguladığı bir öğretim tekniğiydi. Ayrıca, "revâkiyyûn" terimi, İslam literatüründe İlkçağ felsefe okullarından Stoa ekolüne mensup olanları tanımlamak için kullanılmıştır (Öz, 1993, s. 308).

Cemâleddin Aksarâyî, ilk eğitimini doğduğu şehir olan Aksaray'da babasından ve dönemin diğer âlimlerden aldı. Daha sonra Amasya'ya giderek, aynı lakaba sahip hemşehrisi Cemâleddin İbrahim Aksarâyî'nin oğlu Fahreddin İlyas Rûmî'den dersler aldı. Bu dönemde Hacı Şadgeldi Paşa ile aynı derslere katılarak onunla ders arkadaşlığı yaptı. Her ikisi de aklî ve naklî ilimlerde üstün bir şekilde yetiştiler. Hacı Şadgeldi Paşa, Amasya emiri olunca Cemâleddin Aksarâyî'yi Amasya kadılığı ve Darü'l-İlim müderrisliği görevlerine atadı. Daha sonra Amasya Kazaskeri Pir Nizameddin Muhammed Cürcanî'nin vefatı üzerine, kazaskerlik görevi de Cemâleddin Aksarâyî'ye verildi (Genç, 2012, s. 8). Cemâleddin Aksarâyî, bir süre sonra Karamanoğulları'nın yönetiminde olan Konya'ya yerleşti. Burada Karamanoğlu Halil Bey'in oğlu Alaaddin Bey tarafından Konya kadılığına atandı. Bu görevden sonra Aksaray'a dönen Aksarâyî, Zincirli-İncirli Medresesi'nde

müderris olarak görevlendirildi. Vefatına kadar bu medresede ders verdi ve birçok öğrenci yetiştirdi. Yetiştirdiği öğrenciler arasında en tanınmış olanı, Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı ve büyük bir âlim olan Molla Fenârî'dir (Dikici, 2023). Cemâleddin Aksarayî'nin ilim alanındaki etkinliği, onun yalnızca kendi döneminde değil, sonraki yüzyıllarda da iz bırakmasını sağlamıştır. Molla Fenârî gibi önemli bir âlimi yetiştirmesi, onun eğitimdeki başarısını ve ilmî mirasının kalıcılığını ortaya koymaktadır. Konya ve Aksaray, Aksarayî'nin kariyerinde büyük önem taşımış, bu şehirlerin eğitim kurumları bölgenin ilim merkezi olarak öne çıkmıştır.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Cemâleddin Aksarayî'nin ilmî şöhretini duyup talebesi olmak için Karaman'a doğru yola çıkmıştır. Şehre yaklaştığında, Aksarayî'nin yazdığı *Şerhu'l-Îzâh* adlı eseri inceleme fırsatı bulmuş ve eserin aslının şerhinden daha açık olduğunu fark ederek Aksarayî'nin ilmî yeterliliğinden şüphe duymuştur. Bu yüzden geri dönmeyi düşünmüş, ancak görüştüğü kişilerden Aksarayî'nin yazma konusunda çok güçlü olmasa da ders anlatımında son derece başarılı olduğunu öğrenince yolculuğuna devam etmiştir. Ne var ki, Karaman'a vardığında Aksarayî'nin vefat ettiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine orada karşılaştığı Molla Fenârî ile Mısır'a gitmiştir (Öz, 1993, s. 308).

Cemâleddin Aksarayî'nin Mehmed, Mahmud ve Kemaleddin Ahmed adında üç oğlu vardı. Hem ilim ve erdemle hem de varlıklı bir aileye mensup olmasıyla tanınan Aksarayî, hayatı boyunca ihtiyaç sahiplerine, özellikle de ilim yolundaki kişilere maddi ve manevi destek sağlamaktan geri durmamıştır. Yaptırdığı dergâhta, insanlara İslamiyet'in emir ve yasaklarını anlatmış, onların hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaşmaları için çaba göstermiştir. Hayatını ilim öğrenmeye, öğretmeye, öğrenciler yetiştirmeye ve eser yazmaya adanmış olan Aksarayî, tefsir, hadis, fıkıh, ahlak, edebiyat ve tıp gibi birçok alanda eserler kaleme almıştır (Genç, 2012, s. 10-11). Onun hayatını ilim öğrenmek, öğretmek ve eser yazmakla geçirmesi, çok yönlü bir âlim olduğunu göstermektedir. Tefsirden hadise, fıkıhtan ahlaka ve hatta edebiyat ve tıbbaya kadar uzanan geniş bir ilgi alanına sahip olması, onun ne denli derin bir ilmî ufka sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu durum, aynı zamanda dönemin ilim dünyasının disiplinler arası yaklaşımını da yansıtır. Cemâleddin Aksarayî'nin hem insanlara rehberlik eden bir âlim hem de toplum yararına çalışan bir insan olması, onun ilimle ahlakı nasıl birleştirdiğini ve örnek bir yaşam sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Cemâleddin Aksarayî, 1388 (791) yılında Aksaray'da vefat etti ve Ervah kabristanındaki dergâhının yanına defnedildi. Türbesinin bulunduğu bu kabristanda, onun tarafından Karamanoğulları döneminde yaptırılmış bir zaviye de bulunuyordu. Zaviye, Karamanoğlu İbrahim Bey'in verdiği berat ile vakıf statüsüne kavuşmuştu ve Osmanlı dönemindeki vakıf defterlerinde de adına rastlanmaktaydı. Ervah kabristanının güney kısmında, zaviyenin yanı sıra büyük hanlar ve kervansaraylar yer alıyordu. Bu alan, hac yolculuğuna çıkacak kişilerin uğurlandığı bir nokta olarak da kullanılıyordu. Günümüzde bu zaviye artık mevcut değildir; yerine, kabrin kible yönünde kubbeli iki taş

oda yapılmıştır (Dikici, 2023). Zaviyenin zamanla kaybolması, bölgedeki mimarî değişimin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak, Aksaray'ın türbesinin çevresinde inşa edilen kubbeli taş odalar, onun anısının hala yaşatıldığını ve insanların bu kutsal mekânı ziyaret ederek onu hatırladıklarını gösteriyor.

Cemâl-i Halvetî

Cemâli ailesi içerisinde tarihte ismine sık rastladığımız bir başka kişi de Cemâl-i Halvetî'dir. Çelebi Halife olarak da tanınan Cemâl-i Halvetî'nin tam adı Ebu'l-Füyûzât Muhammed b. Hamîdüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Cemâleddin el-Aksarâyî'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Tomar-ı Turuk-ı Aliyye ve Osmanlı Müellifleri'nde doğum yeri Amasya olarak belirtilmişse de diğer kaynaklar onun Aksaray'da doğduğu konusunda hemfikirdir. İlk eğitimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek öğrenimine devam etmiştir. Medrese ilimleriyle ilgilenirken tasavvufa yönelmeye başlamıştır (Tayşi, 1993, s. 302). Cemâl-i Halvetî, Halvetiyye tarikatının Cemâliyye kolunun kurucusu ve İstanbul'daki ilk temsilcisi olarak tanınır. Tasavvuf yolculuğuna Karaman'da, Alâeddîn-i Halvetî'nin halifelerinden Abdullah'ın rehberliğinde başlamıştır. Bu süreçte Karaman'a gelen Alâeddîn-i Halvetî ile de tanışma fırsatı bulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra hem Alâeddîn-i Halvetî hem de Abdullah Karamânî vefat edince, Tokat'a giderek Ümmî Şeyh Tahir-zâde'ye bağlanmıştır. Daha sonra, Bakü'ye giderek Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin ilim ve irfanından faydalanmak istemiş, fakat onun vefatı üzerine geri dönmüştür. Ardından, Şirvânî'nin halifesi olan Mehmed Bahâüddîn Erzincânî'ye bağlanarak tasavvufî eğitime devam etmiştir (Konur, 2022, s. 231). Bu süreç, Cemâl-i Halvetî'nin sadece tasavvufî ilimlerde derinleşmekle kalmayıp, aynı zamanda farklı bölgelerdeki önemli mutasavvıflarla bağ kurarak Halvetiyye tarikatının Cemâliyye kolunu oluşturacak bir bilgi ve tecrübe birikimine ulaştığını ortaya koymaktadır. İstanbul'da tarikatın ilk temsilcisi olarak görev alması ise onun tasavvuf dünyasındaki etkisinin ne kadar geniş ve güçlü olduğunu açıkça göstermektedir.

Cemâl-i Halvetî, Şeyh Erzincânî'nin rehberliğinde tasavvuf yolculuğunu tamamladıktan sonra, şeyhinden aldığı izin ve icazetle insanları irşad etmek için Tokat'a gitmiştir. Tokat'ta bir süre bu görevini sürdürdükten sonra Amasya'ya geçmiş ve burada irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Amasya'da, bir dönem Pîr İlyas Amasyavî'nin de irşad çalışmaları yaptığı, Gümüşlüoğlu Tekkesi olarak bilinen ve Halvetîlere ait ilk tekke olan yerde hizmet vermiştir. Her ne kadar Abdizâde'nin Amasya Tarihi adlı eserinde Cemâl-i Halvetî'nin bu tekkede şeyhlik yaptığına dair doğrudan bir kayıt bulunmasa da onun Amasya'ya ilk geldiğinde bu tekkede görev yapmış olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, Amasya'da eğitim ve irşad faaliyetlerini yürüttüğü ana mekân olarak Hâce Sultan Tekkesi gösterilmektedir. Bu durum, onun farklı mekânlarda halkı aydınlatma ve tasavvuf yolunu öğretme konusundaki gayretlerini ortaya koymaktadır (Ulu, 2023). Bu durum, Cemâl-i Halvetî'nin yalnızca bir tekkeyle sınırlı kalmadığını, aksine tasavvufî öğretileri farklı mekânlarda yayarak insanlara ışık tuttuğunu ortaya koymaktadır. Onun bu çabaları, Halvetî tarikatının Anadolu'da kök salması ve geniş bir coğrafyaya yayılmasında önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Tasavvufu birlikte tefsir ve hadis alanlarında da çalışan, aynı zamanda şair olan Çelebi Halife, kısa sürede İstanbul'un tanınmış şeyhleri arasında yer almıştır. II. Bayezid'in Amasya'da vali olduğu dönemde onunla tanışması ve valinin kapıcıbaşı Mustafa Ağa'nın (Koca Mustafa Paşa) müridi olması, Çelebi Halife'nin İstanbul'daki itibarını kazandıran başlıca etkenlerdendir (Tayşi, 1993, s. 302). Çelebi Halife Amasya'dayken Şehzade II. Bayezid, Amasya'da vali olarak görev yapıyordu. Çelebi Halife, burada Hâce-i Sultânî Zaviyesi'nin şeyhliğine tayin edildi. 1474 yılında Pîr Mehmed-i Erzincânî'nin vefatı üzerine, Halvetiyye şeyhliğine getirildi. Şehzade Bayezid, zaman zaman Çelebi Halife'nin sohbetlerine katılıyordu. II. Bayezid padişah olduktan birkaç yıl sonra Çelebi Halife'yi İstanbul'a davet etmek için mektuplar gönderdi. Şeyh Cemâlî, yaklaşık yüz müridiyle birlikte Amasya'dan İstanbul'a doğru yola çıktı. Uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından Üsküdar İskelesi'ne ulaştılar. Devletin ileri gelenleri, Çelebi Halife'yi büyük bir saygıyla karşıladı. Kendisi, Fatih semtindeki Ayvansaray civarında, Haliç'e yakın olan Gül Camii'nin çevresinde yer alan Kapıcıbaşı Mustafa Ağa'nın sarayında misafir edildi (Küçükdağ, 2022). II. Bayezid ve Çelebi Halife'yi bir araya getiren aslında tasavvuftu. II. Bayezid'in tasavvufa düşkünlüğü sebebiyle Çelebi Halife'den etkilenmişti. Hulvî, *Lemezât*'ta ikisi arasındaki yakınlık ve ilişki hakkında "*Sultan Bayezid-i Veli'nin Amasya sancak beyi olduğu sıralarda şeyh de burada irşadla meşguldü. Şehzadenin şeyhe tam bir itikadı vardı ve ona biat etmişti. Kapıcıbaşı olan Hacı Mustafa Ağa da rüyalarının tabiri ve tesellisi için şeyhle şehzade arasında vasıta durumunda olup, şehzadenin de musahibiydi. Şeyhin de müridlerindendi.*" (El-Hulvî, 2013, s. 412) şeklinde bahsetmektedir.

Şehzade Bayezid'in en çok değer verdiği isimlerden biri olan Cemal-i Halvetî, II. Bayezid'in tahta çıkmasından bir süre sonra irşad faaliyetlerini yürütmesi için İstanbul'a davet edilmiştir. Cemal-i Halvetî, 1485 yılında İstanbul'a gelmiş ve 1486'da Koca Mustafa Paşa'nın onun için yaptırdığı dergâha yerleşmiştir. Bu dergâh, zamanla II. Bayezid'in de sıkça ziyaret ettiği önemli bir manevi eğitim merkezi haline gelmiştir (Ata, 2015, s. 79). Cemâl-i Halvetî'nin İstanbul'da irşad faaliyetleri yürüttüğü dönemde büyük bir felaket yaşanmıştır. Bazı kaynaklar bu felaketi deprem, bazıları veba, bazıları ise her iki olayın birlikte gerçekleştiği şeklinde aktarmaktadır. Bu durum üzerine Sultan Bayezid, Cemâl-i Halvetî'yi müritleriyle birlikte dua etmesi için Hacca göndermiştir. Ancak Cemâl-i Halvetî, 1497 yılında Tebük koruluğunda vefat etmiştir. Vasiyeti gereği, hacıların geçtiği yolun yakınına defnedilmiştir (Ulu, 2023). Vefatından sonra yerine halifesi Sünbül Efendi geçmiştir (Âlî, 2024, s. 913). Cemâl-i Halvetî, II. Bayezid döneminde hem manevi rehberliği hem de toplumsal etkisiyle ön plana çıkan önemli bir tasavvuf lideridir. İstanbul'da yaşanan felaketler sırasında Hacca gönderilmesi, onun manevi otoritesine duyulan saygının ve Sultan Bayezid'in ona olan güveninin bir göstergesidir. Sadece bir tasavvuf önderi değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve toplumsal yapısında iz bırakan etkili bir isim olarak değerlendirilebilir. O, manevi kişiliği ile halkı ve yöneticileri bir araya getirerek tasavvufu geniş kitlelere ulaştıran bir köprü işlevi görmüştür.

Pîrî Mehmed Paşa

Pîrî Mehmed Paşa'nın künyesini Taşköprülüzâde, Muhyiddin Mehmed bin Pîr Mehmed Paşa el-Cemâlî şeklinde vermektedir. İlim öğrenimine babasının yanında başlayan Pîrî Mehmed Paşa, daha sonra Kemalpaşazâde Ahmed Efendi'nin derslerine devam etmiş, ardından Müftü Alâeddin Ali el-Cemâlî Efendi'nin öğrencisi olmuş ve onun yardımcısı olarak görev yapmıştır (Taşköprülüzâde, 2019, s. 722). Cemâleddin Aksarâyî'nin soyundan gelen ve Selçuklu âlimlerinden Fahreddin er-Râzî'nin torunlarından olan Pîrî Mehmed Paşa, kesin olmamakla birlikte 1463 yılında Konya'da doğmuştur. Babası, Halvetiyye tarikatının Cemâliyye kolunu kuran ve II. Bayezid döneminde tanınmış bir Halvetiyye şeyhi olan Şeyh Cemâl-i Halvetî'dir. Öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. 1491 yılında Amasya Mahkemesi'nde bir süre kâtiplik yapmış, ardından II. Bayezid'in tahta çıkmasıyla Sofya, Siroz ve Galata kadılıklarında görev almıştır. Ayrıca İstanbul'da Fatih İmareti'nin mütevelliliği görevine getirilmiştir. Babasının Halvetiyye şeyhi olarak tanındığı Amasya'da, II. Bayezid ile kurduğu bağlantıların kariyerinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Küçükdağ, 2007, s. 280). Pîrî Mehmed Paşa, II. Bayezid'in hükümdarlığının sonlarına doğru kadılık görevini bırakıp maliye teşkilatında görev almaya başlamıştır. (Ata, 2020, s. 232).

Çaldıran Seferi'ne Başdefterdar olarak katılan Pîrî Mehmed, yalnızca askerin iâşesini sağlamakla değil, menzil hizmetlerinin yönetimiyle de görevlendirilmişti. Bu nedenle padişahın önce yola çıkarak ordunun konaklayacağı ve ihtiyaçlarının karşılanacağı menzilleri düzenledi ve Amasya'ya ulaştı. İran sınırına girildiğinde ordunun iâşe ihtiyacını buradan temin etti. Osmanlı ordusu düşman topraklarında uzun süre ilerlemesine rağmen, Şah İsmail ve ordusundan bir iz görülüyordu. Bu durum, yeniçeriler arasında huzursuzluğa yol açtı ve sorunlar çıkmaya başladı. Bu zorlu anlarda Pîrî Mehmed, Yavuz Sultan Selim'e destek oldu ve düşmanın yerinin tespit edilmesini önerdi. Padişah, bu tavsiyeyi uygun buldu ve casuslar göndererek Şah İsmail'in Çaldıran'da bulunduğunu belirledi (Küçükdağ, 2021). Gelibolulu Mustafa Âlî, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Pîrî Mehmed Paşa'yı vezirlik makamına getirdiğini söylemektedir (Âlî, 2024, s. 1280). Pîrî Mehmed Paşa, vezirlik görevine başladıktan sonra ilk olarak Rodos'un fethini gerekli görmüştür. Bunun başlıca sebebi, Hristiyanların Müslüman halka zulmetmesi ve Rodos'un, Türklerin egemenliğine girmeden önce Hristiyanlar için önemli bir korsanlık merkezi olmasıdır. Ancak, Yavuz Sultan Selim öncelikli olarak Macaristan'ın fethini düşünmüştü. Ancak kısa süre sonra Yavuz Sultan Selim vefat etmiş ve 1 Eylül 1520 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman tahta sorunsuz bir şekilde geçmiştir. Bu süreçte Pîrî Mehmed Paşa, fikirleriyle büyük bir rol oynamış ve devletin yönetiminde önemli bir rehber olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktığında da asayişin sağlanmasında önemli katkılar sunmuş hem Yavuz Sultan Selim'in hem de Kanuni'nin beğenisini kazanmıştır. Cesareti ve kişiliğiyle her iki padişahın da takdirini toplamıştır (Burak, 2022, s. 13). Pîrî Mehmed Paşa'nın devletin yönetimindeki katkıları, sadece askeri seferlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda padişahların güvenini kazanması ve devletin idari yapısındaki etkinliği ile de kendini göstermiştir.

Pîrî Mehmed Paşa, Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar vezîriâzamlık görevini sürdürdü ve Kanûnî Sultan Süleyman döneminde de üç yıl boyunca aynı görevde kaldı. Bu süre zarfında önemli olayların çözülmesinde aktif rol oynadı. Belgrad'ın Avrupa'nın stratejik önemi nedeniyle mutlaka fethedilmesi gerektiğini sürekli olarak yeni padişaha bildirdi ve bu konuda ısrarla görüş belirterek Belgrad kuşatmasının öncelikli hale gelmesini sağladı. 1521'de Belgrad kuşatmasına katılarak kalenin alınmasına katkı sağladı. Bir sonraki yıl, Rodos'un alınması gerektiğini savundu ve toplanan divanda bu konuda ısrar etti. Rodos Seferi'ne karar verildiğinde, padişah ile birlikte kuşatmaya katıldı. Ancak Rodos Kalesi'nin kuşatması uzayınca, sefere komutan olarak atanan damadı Mustafa Paşa görevden alındı ve yerine Pîrî Mehmed Paşa'nın rakibi olan Ahmed Paşa (Hain) getirildi (Küçükdağ, 2021, s. 281). Giderek padişahın gözünden düşen Pîrî Mehmed Paşa'nın yaşı bir hayli ilerlemişti. O dönemde Ahmed Paşa, iç şahinciler ağası olan İbrâhim Paşa ile iş birliği yaparak, onun aracılığıyla Pîrî Mehmed Paşa'ya karşı bazı asılsız suçlamalar öne sürmüştü ve bu şekilde Paşa'nın görevden alınmasında etkili olmuştur (Emecen, 2000, s. 333).

Pîrî Mehmed Paşa, ilmiye sınıfından yetişmesine rağmen ordunun yönetimi konusunda oldukça başarılı bir askeri liderdi. Barış dönemlerinde düşman hakkında sürekli bilgi toplayarak, savaş alanında yenilikçi taktikler geliştirmiştir. Ayrıca, tersane inşa ettirip dünyanın en güçlü donanmasını kurarak, bu donanmayı modern silahlar ve toplarla donatmıştır, bu da onun profesyonel bir asker olduğunu kanıtlamaktadır. Savaş sırasında, geleneksel yöntemlerin dışında stratejiler geliştirmesiyle dikkat çekmiş bir komutandı. Özellikle Rodos kuşatmasında, açık araziden kaleyi toplarla dövmenin etkisiz olduğunu belirterek, yeni taktikler geliştirilmesi gerektiğini savunmuş ve bu alanda önemli bir yenilik yapmıştır (Küçükdağ, 2007). Devlet adamlığının yanı sıra Remzî mahlasıyla önemli gazeller de yazmıştır (Âlî, 2024, s. 1281). Paşa, tasavvufî yönüyle Halveti ya da Mevlevî olduğu iddialarına karşı, Şiiliğe karşı Sünniliği savunmanın, herhangi bir tarikat mensubu olmaktan daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu düşüncenin bir gereği olarak İstanbul'da Halveti tarikatına, Konya'da ise Mevlevî tarikatına destek vermiştir. Halvetiler için İstanbul'da, Mevlevîler için ise Konya'da birçok yapının inşa edilmesine öncülük etmiştir. Bu yapılar arasında hanlar, hamamlar, medreseler, muvakkithaneler, imaretler, camiler, mescitler ve konutlar bulunmaktadır. Ayrıca, bu imar faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla vakıflar kurmuştur (Burak, 2022, s. 14). Pîrî Mehmed Paşa, sadece askeri başarılarıyla değil, aynı zamanda toplum ve kültür alanındaki katkılarıyla da dikkat çeken çok yönlü bir devlet adamıdır. İlimiye sınıfından yetişmiş olmasına rağmen, askeri alandaki dehası ve stratejik zekâsı ile kendini kanıtlamış bir şahsiyettir.

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi

Adı şer'îye sicillerinde Müftî Ali Çelebi b. Cemâleddin Efendi, Müftiyyi'z-zamân Ali Çelebi Efendi (Yılmaz, 2008, s. 349-353) olarak geçen Zenbilli Ali Efendi, Cemâleddin

Aksarâyî'nin torunu olan Ahmed Çelebi'nin oğludur. Aksarâyî'nin soyundan geldiği için, dönemin diğer akrabaları gibi "Cemâlî" lakabıyla anılmıştır. Kendisine fetva için başvuranların işlerini hızla sonuçlandırmak amacıyla, evinin penceresinden sarkıttığı bir zenbille soruları alıp cevapları yine aynı şekilde geri vermesiyle tanınmıştır. Bu nedenle halk arasında "Zenbilli Müftü" veya "Zenbilli Ali Efendi" adıyla ün kazanmıştır. Doğum yeri ve tarihiyle ilgili ise net bir bilgi bulunmamaktadır (Küçükdağ,2013, s. 247). Zenbilli Ali Efendi'nin, 1525 yılında ileri bir yaşta vefat ettiği ve tahsil hayatı ile hizmet süresi göz önünde bulundurulduğunda, Fâtih Sultan Mehmed'in ilk saltanat yıllarında doğmuş olabileceği düşünülmektedir. Ali Cemâlî Çelebi, eğitimine ilk olarak Karamanlı Mevlâna Hamza'dan ders alarak başlamış, ardından İstanbul'a giderek Molla Hüsrev'in derslerine katılmak istemiştir. Ancak, Molla Hüsrev'in müftülükle müderrisliği bir arada yürütmek istememesi nedeniyle ders vermektan kaçınması üzerine Bursa'ya yönelmiştir. Bursa'da, ilmî birikimi, zahitliği ve tasavvufa olan eğilimiyle tanınan Hüsamzâde Mevlâna Muslihuddin'in derslerine devam etmiş ve ondan hem şer'î ilimleri hem de akli bilimleri öğrenmiştir. Hocasıyla güçlü bir bağ kurarak onun teveccühünü kazanmış, ardından hem yardımcısı hem de damadı olmuştur (Baysun, 1940, s. 85).

Zenbilli Ali Efendi, Hüsamzâde'nin yanında eğitimini tamamladıktan sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde müderrislik görevine atanmıştır. Bazı kaynaklara göre ilk olarak Edirne'deki Ali Bey Medresesi'ne, bazılarına göre ise Taşlık Medresesi'ne günlüğü 30 akçe maaşla müderris olarak tayin edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in Zenbilli Ali Efendi'nin maddi durumunun zorlu olduğunu öğrenince, kendisine bir miktar elbise ve 4000-5000 akçe arasında bir hediye gönderdiği rivayet edilir. Dönemin siyasi çekişmeleri de Zenbilli Ali Efendi'nin kariyerine yansımıştır. Vezîriâzam Karamanî Mehmed Paşa, selefi Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa ile olan dostluğu nedeniyle Zenbilli Ali Efendi'ye karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. 1477 yılında Karamanî Mehmed Paşa'nın vezîriâzam olmasıyla birlikte, Sinan Paşa ile aralarındaki bağları koparmak amacıyla Zenbilli Ali Efendi'nin meslek hayatında bazı engeller çıkardığı ve onu yıldırmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Bu durum, Zenbilli Ali Efendi'nin kariyerinin ilk yıllarının zorluklarla geçtiğini göstermektedir (Yıldırım, 2023, s. 60). Zenbilli Ali Efendi'nin yaşamı, yalnızca bir âlimin eğitim ve meslek hayatını değil, aynı zamanda dönemin siyasi koşullarında karşılaşılan güçlükleri de ortaya koymaktadır. Fatih Sultan Mehmed gibi bir hükümdarın desteğini alması ve mali sıkıntılar yaşadığı dönemde kendisine hediyeler gönderilmesi, o dönemde devlet adamlarının kabiliyetli ilim insanlarına verdiği önemi ve desteği açıkça göstermektedir.

Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın baskıları nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kalan Zenbilli Ali Efendi, bu dönemde Halvetiyye şeyhi Mes'ûd-i Edirnevî'nin hizmetine girdi ve ondan destek aradı. Ardından İstanbul'a yerleşerek, Sinan Paşa ve dönemin birçok seçkin aydını gibi Konyalı Şeyh İbnü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafa'nın tekkesine devam etti ve onunla yakın ilişki kurdu. Fatih Sultan Mehmed'in vefatı ve ardından Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından öldürülmesiyle, II. Bayezid'in tahta geçtiği dönemde Zenbilli Ali Efendi yeniden müderrislik görevine döndü (Küçükdağ, 2013, s. 247). II. Bayezid tahta çıktıktan sonra, rüyasında gördüğü Zenbilli Ali

Efendi'yi huzuruna davet etti. Ancak Ali Efendi bu daveti kabul etmedi. Bunun üzerine Sultan, onu zorla Amasya'ya gönderdi ve günlük otuz dirhem maaş bağlayarak oranın müftülük görevini üstlenmesini sağladı. Daha sonra Bursa'daki Sultâniye Medresesi'nde görevlendirmek istedi, ancak Zenbilli Ali Efendi bu görevden de ayrıldı. Ardından, amcaoğlu Şeyh Muhyiddin Mehmed Cemâlî'yi ziyaret etmek için tekrar Amasya'ya gitti. Bir süre sonra Sultan Bayezid, onu İznik Medresesi'ne atayarak günlük elli dirhem maaş tahsis etti ve ardından yeniden Bursa Sultâniye Medresesi'nde görevlendirdi (Taşköprülüzâde, 2019, s. 459-460). Bu durum, Zenbilli Ali Efendi'nin sadece bir ilim insanı değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve manevi atmosferinde önemli bir rol oynayan etkili bir şahsiyet olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Amasya Medresesi'nin inşasından sonra Zenbilli Ali Efendi, bu medresede müftülük görevine atanmıştır. Daha sonra, Mısır'a seyahat etmiş ve hacca gitmek üzere Hicaz'a yönelmiştir (Âlî, 2024, s. 1088). Yaklaşık iki yıl süren Mısır ve Hicaz seyahatinde Zenbilli Ali Efendi, Mısır'daki kütüphaneleri ve eğitim sistemini inceleyerek Osmanlı eğitim sistemiyle karşılaştırmalar yapmıştır. Mekke ve Medine'de peygamber ve sahabelere duyduğu özlemi gidermiş ve bu kutsal topraklarda yapılması gereken imar çalışmalarını belirleyerek, daha sonra şeyhülislamlık görevinde bunların gerçekleştirilmesine öncülük etmiştir (Ata, 2015, s. 90). Zenbilli Ali Efendi Mısır'da bulunduğu sırada, İstanbul müftüsü Efdalzâde Hamîdüddin Efendi vefat etmiş (908/1503) ve müftülük görevi ona verilmiştir. Ali Cemâlî Efendi dönene kadar fetva yetkisi Sahn-ı Semân medresesinin müderrislerine verilmişti. Muhtemelen 910 (1504) yılının ortalarına doğru İstanbul'a dönen Ali Cemâlî Efendi, fetva makamına atanarak görevine başlamıştır (Atâyî, 2017, s. 837).

Zenbilli Ali Efendi, II. Bayezid'in ardından tahta geçen Yavuz Sultan Selim tarafından da müftülük görevinde tutuldu ve bu görevine Yavuz'un saltanatı boyunca devam etti. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde de müftü olarak hizmet vermeyi sürdürdü. Rodos'un fethi sırasında orada bulunmuş ve camiye çevrilen Saint Jean Katedrali'nde ilk cuma namazını kıldırma şerefine nail olmuştur. 1523 yılında, sağlık durumunun kötüleşmesi nedeniyle iş göremez hale geldiğinde Kanûnî Sultan Süleyman, ona bir vekil tayin etmesini istemiştir. Bunun üzerine Zenbilli Ali Efendi, Şeyh Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed'i vekil olarak görevlendirmiştir. Bu düzenleme, Zenbilli Ali Efendi'nin vefatına kadar devam etmiş ve müftülük görev süresi toplamda yirmi dört yılı bulmuştur. Vefatının 1526'dan biraz önce gerçekleştiği tahmin edilmektedir. (Küçükdağ, 2013, s. 248).

Zenbilli Ali Efendi'nin hayatı, dönemin âlimlerinin sadece medrese eğitimiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda halkın sorunlarına çözüm bularak onların günlük yaşamlarına doğrudan katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, onun bilgiyi hayata geçirerek pratikle buluşturma konusundaki başarısına işaret etmektedir. Ancak Zenbilli Ali Efendi'nin kariyeri, ilmiyle olduğu kadar aynı zamanda siyasi çekişmelerle de şekillenmiştir. Karamanî Mehmed Paşa'nın, Sinan Paşa ile olan yakınlığı nedeniyle Zenbilli Ali Efendi'ye karşı sergilediği olumsuz tutum, dönemin kişisel ve siyasi ilişkilerinin

mesleki hayat üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Zenbilli Ali Efendi'nin yaşamı, ilmî mücadele ile siyasi çekişmelerin iç içe geçtiği bir dönemin özeti olarak okunabilir.

Sonuç

Cemâlî ailesi, Osmanlı'nın siyasi, ilmî ve tasavvufî yapısında derin etkiler bırakan, çok yönlü bir aile olarak öne çıkmaktadır. Cemâleddin Aksarâyî'den Zenbilli Ali Efendi'ye, Cemâl-i Halvetî'den Pîrî Mehmed Paşa'ya kadar aile bireyleri, medrese ve tekke arasında güçlü bir bağ kurarak ilmî ve manevi değerleri yaşatmıştır. Soyları Fahreddîn-i Râzî'ye kadar giden bu aile esasında Osmanlı ilim ve medrese sisteminin de temelini atan bir aile olarak görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde nüfuzlu aileler, devletin siyasi, dinî ve toplumsal yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve Osmanlı toplum düzenini anlamak için kilit bir unsur olmuştur. Cemâlî ailesi hem ilmiye hem de tasavvuf alanındaki katkılarıyla yalnızca kendi dönemini değil, Osmanlı'nın idari, ilmî ve siyasi geleceğini de etkileyen bir miras bırakmıştır. Fahreddîn-i Râzî gibi büyük bir âlime dayanan kökleri, bu ailenin Osmanlı topraklarının ötesinde, İslam dünyasının entelektüel tarihinde de etkili olduğunu göstermektedir. Nüfuzlu aileler, Osmanlı'da yalnızca dinî ve sosyal otoriteler olarak değil, aynı zamanda padişah ile halk arasında bir bağ kuran aracı kişiler olarak da görev yapmıştır. Cemâlî ailesinin II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde devletin siyasi kararlarını etkileyebilmesi, bu tür ailelerin Osmanlı'nın hem iç hem de dış politikalarındaki etkisini gözler önüne sermektedir.

Cemâlî ailesi, Osmanlı'da nüfuzlu ailelerin bir denge unsuru olarak nasıl bir işlev gördüğünü anlamak için önemli bir örnektir. Ailenin medrese ve tekke arasında kurduğu bağ, ilim ile maneviyatın birleşmesiyle güçlü bir toplumsal yapının temelini atmıştır. Sünnîlik doktrinine olan bağlılıkları ve bunu yaymak için verdikleri çaba, Osmanlı topraklarında dinî birliği sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın dinî ve siyasi istikrarını koruma politikalarıyla yakından ilişkilidir. Bu çalışma, ailenin tarihsel süreçteki bu çok yönlü etkisini ortaya koyarak, Osmanlı toplumsal yapısının dinamiklerini anlamada önemli bir pencere açmayı amaçlamıştır. Bu tür nüfuzlu aile araştırmaları dönemin siyasi, toplumsal ve ilmî yapısının da anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Kaynakça

Âlî, G. M. (2024). *Künhü'l-Ahbâr* (Cilt 4). (haz: S. Donuk) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ata, R. (2015). Osmanlı Devletinde Cemâlîler Okulu: Cemâl-i Halvetî ve Zenbilli Ali Cemâlî Efendi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1).

Ata, R. (2020). Vefatının 500. Yılında Yavuz Sultan Selim ve Camalî Ailesi ile Münasebetleri. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2).

Atâyî, N. (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*. (haz: S. Donuk) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Baysun, C. (1940). Cemâlî. *MEB İslam Ansiklopedisi*, 3.

Burak, B. (2022). Pîrî Mehmed Paşa'nın Türkiye'deki Vakıf Eserleri. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Dikici, R. (2023, Mayıs 16). Kasım 23, 2024 tarihinde <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2023/05/16/aksarayli-alimler-ve-bazi-evliyalar/> adresinden alındı

El-Hulvî, M. C. (2013). *Lemezât-ı Hulviyye*. (h. M. Tayşi, Dü.) İstanbul: Semerkand.

Emecen, F. (2000). İbrahim Paşa, Makbul. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21.

Genç, G. (2012). Muhammed b. Aksarayî, Teferrüçü'l-Ümerâ: Dil incelemesi-metin ve sözlük. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Hüsâmeddin, H. (2007). *Amasya Tarihi* (M. Aydın, Çev.) Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

İnalçık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Kronik.

Konur, H. (2022). Amasya'dan İstanbul'a Saltanat Yolunda Bir Şehzade ve Bir Şeyh: II. Bâyezîd. *Sufiyye*, 13.

Küçükdağ, Y. (2007). Pîrî Mehmed Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37.

Küçükdağ, Y. (2013). Zenbilli Ali Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44.

Küçükdağ, Y. (2021, Eylül 29). *Pîrî Mehmed Paşa*. Kasım 27, 2024 tarihinde <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/09/29/piri-mehmed-pasa/> adresinden alındı

Küçükdağ, Y. (2022, Mart 1). *Cemâlî Ailesi*. Kasım 22, 2024 tarihinde <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2022/03/01/cemali-ailesi/> adresinden alındı

Küçükdağ, Y. (2022, Mart 1). *Şeyh Mehmed Çelebi Cemâlî*. Kasım 26, 2024 tarihinde <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2022/03/01/seyh-mehmed-celebi-cemali/> adresinden alındı

Öz, M. (1993). Cemâleddin Aksarâyî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7.

- Şahin, İ., & Emecen, F. (1991). Amasya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4.
- Taşköprülüzâde. (2019). *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. (h. M. Hekimoğlu, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tayşi, M. S. (1993). Cemâl-i Halvetî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7.
- Ulu, M. (2023, Ocak 11). *Cemâl-i Halvetî*. Kasım 25, 2024 tarihinde <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2023/01/11/cemal-halveti/> adresinden alındı
- Vassâf, O. H. (2015). *Sefîne-i Evliyâ* (Cilt 3). İstanbul: Kitabevi.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). Fahreddin er-Râzî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12, s. 89.
- Yıldırım, S. (2023). *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Şeyhülislâmlık: Zenbilli Ali Cemâlî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yılmaz, C. (Dü.). (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (919-927/1513-1521)*. (h. B.-E. Tak, Çev.) İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).